

Zbigniew Dziemianko, Waldemar Łagodowski

Edukacja obronna kobiet w dwudziestoleciu międzywojennym

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 2, 39-46

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew DZIEMIANKO
Waldemar ŹAGODOWSKI

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

EDUKACJA OBRONNA Kobiet W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM

Edukacja obronna to ogólny procesów o charakterze wychowawczym, realizowanych głównie przez szkoły i wojsko ale także w rodzinie, kościołach, ośrodkach masowego komunikowania, organizacje społeczne i stowarzyszenia, zakłady pracy oraz specjalnie powołane instytucje, ukierunkowanych na kształtowanie systemu wartości i upowszechnianie wiadomości o bezpieczeństwie kraju¹.

Od chwili powstania ludzkość ma do czynienia z procesem przygotowania społeczeństwa do walki. Jako jeden z pierwszych o potrzebie przygotowania społeczeństwa do wojny pisał Arystoteles w siódmej księdze Polityki, stwierdzając, iż obywatele *muszą umieć pracować i walczyć*².

Na przestrzeni dziejów wiata różne były formy przygotowania do walki. Do najbardziej znanych należą systemy społeczne starożytności, rzymskiego czy średnio-wiecznego przygotowania rycerskiego. W Polsce o początkach edukacji obronnej jako elementu procesów o charakterze wychowawczym, którego jednym z głównych celów jest kształtowanie pożądanego stanu świadomości obronnej, nie tylko wybranej grupy społecznej czy wiekowej, lecz całego społeczeństwa, możemy mówić dopiero po zakończeniu I wojny światowej i odzyskaniu niepodległości w 1918 roku.

Do wiadczenia wynikającej z I wojny światowej, ocena położenia geopolitycznego, sytuacji międzynarodowej oraz wewnętrznej Polski, spowodowały opracowanie na początku lat dwudziestych koncepcji przygotowania do wojny określonej hasłem *„Naród pod bronią”*.

Wyrazem realizacji hasła *„Naród pod bronią”* miało stać się przysposobienie wojskowe jak najszerszych rzesz społeczeństwa, którego celem ustanowiono wyrobienie czynnego patriotyzmu, rozwijanie hartu woli, obywatelskiego i karności, pomnażanie sił fizycznych i hartu ciała, nauczanie podstawowych sprawności wojskowych, budzenie i utrwalanie zamiłowania do służby wojskowej. Przeposobienie wojskowe (pw) miało być istotnym przedmiotem w dziedzinie obywatelskiej, miało być szkołą charakteru i czynu patriotycznego, miało być odbywaniem poza zajęciami szkolnymi i zawodowymi, a dla młodzieży miejskiej odbywane przeważnie na terenie - miało być przeciwwagą warunków życia w mieście.

Na początku lat dwudziestych w Polsce zamierzano wprowadzić obowiązek uczestniczenia w zajęciach pw całej młodzieży przedpoborowej, szybko jednak od tego pomysłu odstąpiono, głównie ze względu na trudności finansowe i organizacyjne młodzieży państwa.

O wyborze modelu przysposobienia wojskowego młodzieży, obok trudności finansowych i organizacyjnych, zdecydowały poglądy Józefa Piłsudskiego, który opowiedział się za dobrowolnością pw. Miało to doprowadzić do osiągnięcia dwóch

¹ Kucharski M., *Edukacja obronna*. Warszawa 2002, s. 89

² Rosa R., *Filozofia bezpieczeństwa*. Warszawa 1995, s. 26

podstawowych celów. Po pierwsze odcięcie armii w zakresie wstępnego szkolenia rekruta oraz - po drugie - wysoki poziom moralny szkolenych.

Program p.w. w Polsce, którego podstawowym zadaniem było kształcenie obywatela - ojczyzny, obejmowało trzy zasadnicze, wzajemnie przenikające się, kierunki działania: wychowanie obywatelskie, przygotowanie fizyczne oraz wyszkolenie wojskowe; uzupełniało je przysposobienie fachowe (zawodowe). Ta trójka nie kolejno odzwierciedlała rzeczywiste oczekiwania sił zbrojnych w stosunku do przysposobienia wojskowego³.

Pierwszy projekt ustawy o obowiązkowym wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym został opracowany w Sztabie Generalnym Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w październiku 1920 r. Zajęcia z p.w. miały być prowadzone przez wszystkie rodzaje szkół - od powszechnej rozpoczynając.

Projekt ustawy zapoczątkował wieloletni spór dotyczący przede wszystkim roli wojska w realizacji p.w. w szkołach. Wojsko opowiadało się za zasadą obowiązkowego p.w. dla młodzieży i młodszej po ukończeniu przez nią 16 lat. Władze cywilne były przeciwnie zdania, dominowało w nich przekonanie, że p.w. dla młodzieży i młodszej powinno być przeciwieństwem dominacji p.w. przez wojsko.

W 1922 roku przygotowano nowy projekt ustawy o obowiązkowym wychowaniu fizycznym i powszechnym przysposobieniu do obrony Rzeczypospolitej. We wrześniu 1925 roku projekt ustawy został przyjęty przez Radę Ministrów i skierowany do Sejmu. Ustawy nie uchwalono nie tylko w 1926 roku, ale i w całym okresie dwudziestolecia międzywojennego z powodów wcześniej przedstawionych.

W projekcie ustawy proponowano wprowadzenie we wszystkich typach szkół obowiązkowych zajęć z wychowania fizycznego, zarówno dziewcząt jak i chłopców. Obowiązkowe p.w. dla młodzieży i młodszej miało być wprowadzone od szóstej klasy szkoły podstawowej i szkół równorzędnych oraz obejmowało także szkolnictwo wyższe. Dla młodzieży i młodszej uczęszczałej do szkół wyższych przewidywano wybiórcze formy p.w., z zakresu szkolenia sanitarnego, ratownictwa i opieki nad ojczyzną. Zakładano, iż młodzież pozaszkolną objęta będzie formami wychowania fizycznego i p.w. w stowarzyszeniach i związkach proobronnych, ale na zasadzie ochotniczej.

Mimo braku uregulowań ustawowych w sprawie p.w., Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk.) podejmowało próby dokonania tego aktu. Po długich negocjacjach z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) wydano 1.12.1922 r. rozporządzenie w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego młodzieży i młodszej szkół podstawowych i zawodowych oraz kolejne w sprawie przysposobienia wojskowego młodzieży i szkolnej.

W styczniu 1923 r. ukazał się *Tymczasowy program przysposobienia wojskowego w szkołach podstawowych, zawodowych i seminariach nauczycielskich*. Stworzono podstawy prawne pod tworzenie ochotniczych hufców p.w. Mogły one powstać w każdej szkole podstawowej ogólnokształcącej, seminariach nauczycielskich oraz szkołach zawodowych typu podstawowego, w której akces zgłosiło minimum 50 uczniów. W pracach hufca mogła brać udział młodzież na zasadzie uczestnictwa ochotniczego, młodzież młodsza miała ukończyć 16 lat i po przedstawieniu odpowiedniego świadectwa lekarskiego.

³ Kłick J., *Naród pod bronią. Społeczno-polityczne środowisko w programie polskiej polityki wojskowej 1918-1939*. Wrocław 1998, s. 27-29

Zajęcia były prowadzone w ramach hufców szkolnych oraz jako przedmiot *sprzysoobienie rezerw*, a od 1923 r. - *sprzysoobienie wojskowe*⁴.

W tym etapie w rozwoju przysposobienia wojskowego w Polsce było powołanie Dekretem Rady Ministrów z 25 kwietnia 1925 roku Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przy MWRiOP, pełnił rolę organu doradczego i opiniotwórczego. Powstały także wojewódzkie i powiatowe rady wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, których zadaniem było propagowanie idei wychowania wojskowego i sportu oraz pobudzanie do prac w tym kierunku ogółu społeczeństwa, a także uzyskiwanie funduszy, terenów ćwiczeń, obiektów sportowych itp.⁵

Pomimo początkowego rozwoju działalności w zakresie przysposobienia wojskowego w Polsce ulegała zahamowaniu ze względu na rywalizację różnych partii politycznych w tym zakresie oraz braku jednoznacznego stanowiska władz państwowych dotyczących kierunku rozwoju w tej dziedzinie.

Problem przysposobienia wojskowego został rozwiązany dopiero po zamachu majowym. Nowy rząd już 28 stycznia 1927 roku powołał Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFIPW), który miał kierować wszelkimi pracami związanymi z powszechnym wychowaniem fizycznym i przysposobieniem wojskowym. Powołano wojewódzkie, powiatowe i miejskie komitety wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego jako organy współpracy społecznej i organów państwowych w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego⁶.

Po roku 1927 nastąpił dynamiczny rozwój wszelkich form związanych z działalnością wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. 13 grudnia 1927 roku została wydana *Instrukcja wyszkolenia oddziałów przysposobienia wojskowego*. Przyjmuje, że przysposobienie wojskowe ma na celu przygotowanie do służby wojskowej obywateli poza ramami sił zbrojnych i miało obejmować: wychowanie wojskowe, wychowanie fizyczne oraz wyszkolenie wojskowe. Przysposobieniem wojskowym objęto między innymi szkolną, akademicką, między innymi pozaszkolną oraz rezerwistów i kobiety⁷.

Wydana 13 grudnia 1927 r. *Instrukcja wyszkolenia oddziałów przysposobienia wojskowego* definiowała cele, treści i zakres prowadzonej działalności, a także określała rzeczowe warunki edukacji obronnej. Dzieliła się ona na przysposobienie wojskowe między innymi szkolnej, między innymi akademickiej, między innymi pozaszkolnej, rezerwistów, kobiet.

Sprecyzowane zostały następujące cele działalności prowadzonej działalności:

– **wychowanie obywatelskie** . zmierzające do podniesienia na wyższy poziom wiadomości narodowego i państwowego. Jedną z form wychowania były zorganizowane udziałem władz państwowych, kościelnych i wojskowych. Wychowanie obywatelskie dawało szkolnym wiedzę ogólną o Polsce. Prowadzone były w formie pogadanek, wzorowanych na programach szkolenia żołnierzy;

⁴ Wyszczelski L., *Społeczność i obrona w Polsce (1918-1939)*. Toru 2007, s. 198-201

⁵ Cwercy A., *Wychowanie proobronne między innymi i szkół rednich w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, *Przysposobienie Obronne Obrona Cywilna w Szkole* 1998, nr 2, s. 68-69

⁶ Rozwadowski P., *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927-1939*. Warszawa 2000, s. 25

⁷ Wyszczelski L., *Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*. Warszawa 1995, s. 88

– **wychowanie wojskowe** . ukierunkowane na wyrobienie t yzny fizycznej, rozwój moralno ci, karno , posłusze stwo rozkazom i inne cechy moralne, miały zacie ni wi z wojskiem. Realizowane było poprzez sam tok słu by, ró nego rodzaju wykłady z organizacji armii oraz wspólne uczestnictwo w wi tach narodo- wych i wi tach jednostek;

– **wychowanie fizyczne** . miało na celu wyrabianie przede wszystkim sprawno ci fizycznej między y oraz zamięwanie do sportu. Realizowane było w toku zaj szkolnych, w takich formach, jak: gry, zabawy i zawody sportowe;

– **wyszkolenie wojskowe** . d ono w nim do przyswojenia praktycznych umiej tno ci ojnierza. Było ono skoordynowane z programem szkolenia wojska w zakresie wychowania fizycznego, wyszkolenia strzeleckiego i bojowego. Obejmowały nauki : o broni, gazach bojowych, słu bie wartowniczej, musztrze, terenoznawstwie, walce na bagnety i szermierce. Podstawow form szkolenia były wiczenia praktyczne, przy ograniczeniu do minimum wykładów i innych form sów- nych. Du rang nadawano wiczeniom nocnym oraz nauce zachowania si wo- bec lotnictwa przeciwnika, a tak e orientacji w terenie oraz utrzymywaniu ý czno- ci.⁸

Zakres pw zale ał od wieku, poziomu wykształcenia ogólnego oraz stosunku między y do słu by wojskowej. Pw dzieliło si na⁹:

1. pw między y szkolnej,
2. pw między y akademickiej
3. pw między y pozaszkolnej . przedpoborowej,
4. rezerwistów,
5. kobiet i innych kategorii.

Polskie kobiety, które brały udział w I wojnie iatowej oraz w walkach o odzyskanie niepodległ ci i granic niepodległej Polski w latach 1918-1921, po zako - czeniu działań wojennych, rozpoczę y starania o obj cie edukacji obronn kobiet. Miały tym si zajmowa Ochotnicza Legia Kobiet, któr jednak z braku rodków finansowych wojska oraz modelu siy zbrojnych rozwi zano w 1922 roku. Odt d przygotowaniem obronnym kobiet zajmowały si organizacje spojęczne, sportowe i paramilitarne. Utworzono rezerwy kobiece na wypadek wojny skupiaj c je w Komitecie Spojęcznym Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju (KSPKdOK). Były to stowarzyszenia ró nych organizacji m.in. Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju (OPKdOK), Zwi zku Strzeleckiego (ZS), Polskiego Białego Krzy a (PBK), Zwi zku Harcerstwa Polskiego (ZHP), Stowarzyszenie sRodzina Wojsko- wa, Rodzina Rezerwistów i inne. Odegrały one znacz c rol w edukacji obronnej kobiet w Polsce¹⁰.

KSPKdOK stawiał sobie za cel przeszkolenie wojskowe kobiet i ich przygoto- wanie do obrony kraju oraz popularyzowanie w ród nich problematyki obronnej.

Pomimo rozwi zania Ochotniczej Legii Kobiet, rodowiska kobiece czyniły starania nad uruchomieniem szkolenia kobiet do pomocniczej słu by kobiet. Wyni-

⁸ Kardas J.S., *Edukacja obronna w Polsce. Zarys historii, stan obecny i perspektywy rozwoju*. Biblio- teczka Edukacji Obronnej Nr 1. Warszawa 1999, s. 20

⁹ Centralne Archiwum Wojskowe(dalej CAW) akta GISZ, 302.4.1485. *Instrukcja wyszkolenia dla oddzia- łów pw.*

¹⁰ Wyszczelski L., *Od demobilizacji do zamachu majowego. Wojsko Polskie w latach 1921-1926*. War- szawa 2007, s. 417-418; Wi niewska M., *Przygotowanie obronne kobiet w Polsce w latach 1921- 1939*. Toru 2007, s. 5

kiem tych stara było utworzenie decyzji szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego na początku 1922 r. w Wydziale Przesposobienia Rezerw, Referatu Przesposobienia Rezerw Kobięcych. Przesposobienie wojskowe kobiet miało jednak charakter incydentalny, sprowadzający się do szkolenia w szkołach wojskowych i na kursach mającej liczby kobiet, byłych członkini Ochotniczej Legii Kobięć. Niepowodzeniem zakończyła się inicjatywa upowszechnienia edukacji wojskowej kobiet. Jedynie Związek Strzelecki utworzył jesienią 1922 r. Samodzielny Referat Pracy Kobięć przy swym Zarządzie Głównym¹¹.

KSPKdOK opracował *Zasadnicze wytyczne przesposobienia rezerw kobięcych*, zatwierdzone przez Sztab Generalny Wojska Polskiego w grudniu 1923 r. Wytyczne przewidywały szkolenie kobiet i mędzę do pełnienia pomocniczej służby w służbie wiatowej, kancelaryjnej, gospodarczej, żywnościowej i ratownictwa.

Sejm w uchwałonej w maju 1924 r. Ustawie *o powszechnym obowiazku służby wojskowej* nie uwzględnił pomimo postulatów MSWojsk., pomocniczej służby kobiet. Ponadto, władze wojskowe jesienią 1924 r. zlikwidowały referat kobięcy w Sztabie Generalnym. Nie zrażony niepowodzeniem Komitet za zgodą ministra WRiOP zorganizował w starszych klasach szkół rednich, a także w szkołach wyższych, ochotnicze hufce Przesposobienia Kobięć do Obrony Kraju, które objęły szkoleniem około 3 tys. kobiet¹².

Szkolenie wojskowe kobiet prowadziły w tym okresie także Związek Strzelecki (ZS) i Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP). ZS w przygotowaniu obronnym kobiet koncentrowała się na edukacji obronnej, prowadzeniu kursów z obrony przeciwgazowej i przygotowaniu ich do pomocniczej służby wojskowej. W 1926 r. w ramach ZS istniały 73 oddziały kobiece i tyle samo drużyn i sekcji przy oddziałach męskich prowadzących pewne formy przesposobienia wojskowego w ród kobiet. W ZHP utworzono przy Kwaterze Głównej oddziały zajmujący się przesposobieniem wojskowym kobiet, jednak nie skupiały się one, przede wszystkim na prowadzeniu akcji propagandowo-informacyjnej.

Po powstaniu w 1927 roku Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przesposobienia Wojskowego (PUWFIPW), na polecenie Marszałka Józefa Piłsudskiego powołano w PUWFIPW Referat Wychowania Fizycznego i Przesposobienia Wojskowego Kobięć, który w 1935 roku został przekształcony w Wydział Wychowania Fizycznego i Przesposobienia Wojskowego Kobięć. Na szczeblu urzędowym tworzone referaty w służbie wojskowej.

W marcu 1928 r. KSPKdOK powołał Organizację Przesposobienia Kobięć do Obrony Kraju (OPKdOK), jednocząca nie KSPKdOK zmieniła nazwę na Związek Stowarzyszenia dla Przesposobienia Kobięć do Obrony Kraju, koncentrując się na pracy wychowawczo-wy szkoleniowej i koordynującej, zaś OPKdOK zajęła się bezpośrednio działalnością związaną z przygotowaniem obronnym kobiet. Władze wojskowe zapewniły tej organizacji poparcie i pomoc¹³.

OPKdOK w swej działalności za najważniejsze zadanie przyjął uwiadomienie ideowe kobiet. Organizacyjnie praca ta była prowadzona w:

– drużynach wychowania fizycznego, obejmujących mędzę szkół powszechnych do 15 lat oraz starsze, rekrutując się z rodowisk robotniczych, rzemieślniczych i wiejskich;

¹¹ Wyszczelski L., *Spojęcze stwo a obronno w Polsce (1918-1939)*. Toru 2007, s. 218

¹² Odziemkowski J., *Armia i spojęcze stwo II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1996, s. 114

¹³ Market A.M., *Przesposobienie Wojskowe Kobięć (1922-1939)*. Warszawa 2002, s. 34-43

– hufcach szkolnych i akademickich dla młodzi y szkół rednich i wy szych;
 – oddziałach przysposobienia wojskowego kobiet dla młodzi y pozaszkolnej;

– obozach szkoleniowych.

Zaj cia prowadzono w dwóch działach:

- przysposobienia wojskowego (ogólnego),
- przysposobienia fachowego (instruktorskiego)¹⁴.

W 1928 roku OPKdOK uzyskał upowa nienie MWRiOP do prowadzenia kobiecych hufców szkolnych pw w szkołach e skich i koedukacyjnych.

Cele pw kobiet okre lano nast puj co:

– krzewienie i rozwijanie ducha obywatelskiego, przygotowanie moralne kobiet do współdziału w obronie pa stwa przez zaprawienie ich do działalnoci spojęcznej oraz szerzenie znajomoci obowizkówcych na obywatelu w zakresie obrony kraju w czasie pokoju i w czasie wojny;

– podniesienie poziomu sprawno ci fizycznej kobiet;

– wybranie kandydatek zdolnych do obj cia funkcji pomocniczych w wojsku i ich przygotowanie fachowe, przede wszystkim w sju bach: sanitarnej, o wiatowej, administracyjnej, y czno ci;

– przystosowanie w czasie pokoju organizacji spojęcznych, pracuj cych w powy szych działach, do zada przypadaj cych im w czasie wojny.

Cele te pw kobiet realizował przez wychowanie, wyszkolenie, praktyk w pracy spojęcznej w zakresie osi gni tego wyszkolenia. Wychowanie mo na byó prowadzi metod wojskow jako przysposobienie ogólnowojskowe w jednostkach przysposobienia wojskowego kobiet i metod harcerek , jako sprawno harcerek przysposobienia do obrony kraju w dru ynach harcerek. Przystosowanie wojskowe spełniał w stosunku do kobiet, za pomoc swego programu, te same zadanie wychowawcze jak sju ba w wojsku dla kobiet. Po przej ciu etapu wychowania członkinie przechodziły wyszkolenie fachowe. Nast pnie były zobowizane do odbycia, w zakresie swojej specjalnoci, praktyk co najmniej 2-letniej, minimum po 2 godziny tygodniowo na terenie wojska lub stowarzysze spojęcznej. Nast pnie musiały by zarejestrowane w rezerwie danej sju by¹⁵.

OPKdOK du wag przywi zywał do szkolenia kadry instruktorskiej dla przysposobienia wojskowego kobiet. Zwi kszo liczb obozów przysposobienia wojskowego. W 1927 r. KSPKdOK zorganizował obozy w Ko cierzynie . 236 uczestniczek, Tr bowli - 214 i Grz dzicach . 216; razem 666 uczestniczek. Program szkolenia obejmował przysposobienie wojskowe ogólne z zakresu I stopnia, wykłady o strukturze i organizacji armii oraz zaj cia teoretyczne i praktyczne z wojskowej sju by wewn trznej, higieny, wyszkolenia strzeleckiego i ratownictwa. Na obozie w Ko cierzynie 60 kursantek uko czył kurs II stopnia przysposobienia wojskowego. W nast pnym roku obozy letnie dla kobiet odbyły si w Ko cierzynie, W growcu oraz innych miejscowociach i były organizowane nie tylko przez OPKdOK, ale i inne stowarzyszenia zajmuj ce si upowszechnianiem tej problematyki w ród kobiet¹⁶.

¹⁴ Wyszczelski L., *Spojęcze stwo a obronno w Polsce (1918-1939)*. Toru 2007, s. 269

¹⁵ Rozwadowski P., *op. cit.*, s. 142

¹⁶ Wyszczelski L., *Spojęcze stwo a obronno w Polsce (1918-1939)*. Toru 2007, s. 270

30 grudnia 1931 r. minister WRiOP zatwierdził szczegółowy plan wyszkolenia hufców szkolnych. Członkinie OPKdOK przygotowywano do zastąpienia mężczyzn w czasie wojny w wojskowej służbie cywilnej, gospodarczej, materiałowej, administracyjnej, oświatowej, służbie społecznej i pomocy sanitarnej. Duży nacisk położono na pracę wychowawczą i kontakt z rodzicami. Przez pierwsze dwa lata trwał szkolenie ogólnowojskowe zakończone miesięcznym obozem. W hufcach pozaszkolnych szkolenie rozpoczynano kursem wychowania obywatelskiego. Trzeci rok poświęcono na szkolenie kobiet w jednej specjalnie wybranej przez kadry z nich. Od 1932 r. trzyletni kurs obejmował od 1200 do 1500 osób rocznie.

Od 1933 r. OPKdOK utworzył Drużyny Pracy Społecznej (DPS). Przeszkolone członkinie zaczęły przekazywać wiedzę specjalistyczną z zakresu biernej obrony przeciwlotniczej, obrony przeciwgazowej i zasad udzielania pomocy wojsku podczas wojny. Organizowano opiekę nad dziećmi, wietlami, nauczanie analfabetów, świadczenia i usługi dla młodzieży, chorych, starców itp., oraz rozmaite zbiórki na cele charytatywne. W 1938 r. funkcjonowało 61 drużyn skupiających 1000 osób¹⁷.

W październiku 1935 r. wydano nowy regulamin dla DPS. Za najważniejsze zadania uznano: prowadzenie praktyk po przebyciu przeszkolenia na terenie społecznym lub wojskowym, prowadzenie pracy samokształceniowej i samowychowawczej oraz pracy społecznej. Takim przeszkoleniem objęto młodzież i skłópowszecznych. Szczególnie w tym zadaniu tej organizacji było szkolenie kadr instruktorek, które podejmowały pracę w kołach i na obozach.

Od 1937 r. wzrosło zainteresowanie prowadzeniem przysposobienia wojskowego kobiet wiejskich. Uznano, że wobec planów powołania do armii na wypadek wojny mężczyzn w wieku 18-40 lat, przygotowanie kobiet na wsi do pracy w czasie wojny jest sprawą wielkiej wagi państwowej¹⁸.

Struktura OPKdOK miała charakter terytorialny. Podstawowymi jednostkami organizacyjnymi były koła lokalne (ok. 100 w 1938 roku), podzielone na sekcje i skupiające jednostki szkoleniowe, tj. hufce, oddziały, kursy itp. z danej miejscowości.

W tym etapie w edukacji obronnej kobiet w Polsce było uchwalenie przez Sejm 9 kwietnia 1938 roku ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym, która w artykułach 8 oraz 102, 103, 104 i 105 uchylała prawo kobiet do pomocniczej służby wojskowej, służby przeciwlotniczo-gazowej, wartowniczej, społecznej, technicznej, przeciwpożarowej, wojskowej służby zdrowia, transportowej, biurowej oraz innej potrzebnej dla celów obrony¹⁹.

Organizacje kobiece dążyły do utworzenia jednolitej organizacji, mającej status stowarzyszenia w szczególności. Wychodziły temu naprzeciw działania PUWFiPW, który 27 kwietnia 1938 roku wydał OPKdOK zarządzenie polecające przekształcenie organizacji w jednolitą, sprywatyzowaną, całkowicie dyspozycyjną dla władz wojskowych.

¹⁷ Odziemkowski J., *op. cit.*, s. 114

¹⁸ Wyszczelski L., *Społeczne stowarzyszenia w Polsce (1918-1939)*. Toruń 2007, s. 308

¹⁹ Dz.U. z 1938 r., Nr 25, poz. 220

11 lutego 1939 roku na mocy rozporządzenia Rady Ministrów utworzono Przystosowanie Wojskowe Kobiet (PWK) - stowarzyszenie wyszej uyteczności publicznej²⁰.

W marcu tego roku odbył się w Warszawie Nadzwyczajny Walny Zjazd Przystosowania Wojskowego Kobiet, w czasie którego delegatki szesnastu organizacji kobiecych uchwaliły powołanie Pogotowia Społecznego Przystosowania Wojskowego Kobiet z zadaniem koordynowania przygotowania tej grupy społecznej do samoobrony i samopomocy na wypadek wojny. Działalność tej organizacji miała polegać na koordynacji i wzmożeniu przygotowania społeczeństwa do samopomocy i samoobrony w dziedzinie ochrony zdrowia, gospodarczej i opieki nad dzieckiem, do propagandy i werbowania niezbędnych do pracy w wojsku i władzom administracyjnym, w przygotowaniach obronnych a także pomocy ludności w razie wybuchu wojny. Pogotowie Społeczne Przystosowania Wojskowego Kobiet przystąpiło do tworzenia sekcji: pomocy wojsku, pomocy ludności, domu i dziecka, gospodarczej i zdrowia. Zdynamiczowało to działalność PWK, promującą obronność.

W czerwcu 1939 r. PWK przedstawiło MSWojsk. projekt swej wojennej organizacji i plan mobilizacji kobiet do służby wojskowej, lecz nie zostały one zaakceptowane. Podobnie nie zostały zatwierdzone projekt zmilitaryzowania Przystosowania Wojskowego Kobiet i nadania mu nazwy „Organizacja Wojskowa Kobiet-MSWojsk. wydało kilka zarządzeń, m.in. o tworzeniu kobiecych batalionów pomocniczych służby wojskowej i o przekształceniu struktur tej organizacji z uwzględnieniem wymogów wojny.

W szeregach PWK szkolono ochotniczki w dziedzinach przydatnych obronności, prowadzono obozy letnie. Do lipca 1939 roku w ruchu PWK uczestniczyło 57 organizacji skupiających ok. 700 tys. członkiń. Zarejestrowanych członkiń PWK było ok. 47 tysięcy²¹.

²⁰ Dz.U. z 1939 r., Nr 13, poz. 7; Wyszczelski L., *Społeczność a obronność w Polsce (1918-1939)*. Toruń 2007, s. 310

²¹ Rozwadowski P., *op.cit.*, s.141-144; Wyszczelski L., *Społeczność a obronność w Polsce (1918-1939)*. Toruń 2007, s. 310-311